

MODERNİZM ÖNCESİ VE SONRASI BATI TOPLUMLARINDA İNSAN HAKLARININ KAVRAMSALLAŞTIRILMASI*

Muharrem GÜRKAYNAK**
Adem Ali İREN***

ÖZET

Batı toplumunda birey haklarının başlangıç noktası olarak kabul edilen doğal haklar insan haklarına ilham kaynağı olmuştur. Doğal haklar her çağda farklı düşünce yapılarından etkilenerek insan haklarının gelişimine etki etmiştir. İnsan haklarının tarihsel derinliği kavramın modernize olmasında hayati önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmada hak kavramı yapısökümüne uğratarak modernizm öncesi Batı toplumunda insan haklarının kavramsallaştırılması ele alınmaktadır. Ayrıca makalede dogmatik düşüncenin yaygın olduğu Ortaçağ boyunca birey haklarının dinin tekeline girmiş olmasının insan haklarının modernizasyonuna etkileri tartışılmaktadır. Çalışmada modern Batı toplumlarının ortaya çıkışına olanak tanıyan tarihsel mücadelelerin insan hakları kavramını dinamik bir yapıya dönüştürdüğü vurgulanmaktadır. Her çağda kapsamı genişleyen insan haklarının modern Batı toplumlarındaki yeri ve kavramsal değerinin analiz edileceği bu çalışma modernizm öncesi ve sonrası insan haklarının Batı toplumundaki gelişimine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Modernizm, Batı Toplumu, Doğal Haklar

CONCEPTUALIZATION OF HUMAN RIGHTS IN WESTERN SOCIETY BEFORE AND AFTER MODERNISM

Natural rights, accepted a beginning point for individual rights in Western Society, has inspired human rights. Natural rights shaped by different thoughts in every age has affected development of human rights. Historical roots of human rights has a vital role for modernization of the concept. Therefore this study deals with conceptualization of human rights in pre-modern Western Society by deconstructing right concept. Besides the paper argues effect of individual rights dominated by dogmatic thought to modernization of human rights. In this study is underlined that historical struggles enabling to emerge modern Western Society convert human rights into a dynamic character. The paper analyzing position and conceptual value of broadening

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Başkanlığı tarafından finansal olarak desteklenen, Doç. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK'ın danışmanlığında yürütülen, Adem Ali İREN'in 4283-D1-15 nolu BAP projesi ve "Uluslararası İlişkilerde Koruma Sorumluluğu Kavramına Teorik Bir Yaklaşım: İngiliz Okulu Perspektifi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, muharremgurkaynak@sdu.edu.tr

*** Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ademiren@sdu.edu.tr

concept of human rights in Western Societies shed light improvement of human rights before and after modernism in Western Society.

Key Words: *Human Rights, Modernism, Western Society, Natural Rights*

GİRİŞ

İnsan hakları tarihsel derinliğe sahip ve halen gelişmekte olan modern bir kavramdır. İnsanın insan olması hasebiyle devredilmez, dokunulmaz, vazgeçilmez hak ve özgürlüklerinin olduğu fikri Aydınlanma Dönemi düşünürlerinin çabalarıyla anayasalarda yerini almıştır. Bir başka deyişle insan haklarının günümüzdeki hale gelmesi oldukça uzun aşamalardan geçerek, insanların toplum içinde birlikte yaşamaları sonucu kazanılan deneyimlerle mümkün olabilmektedir.¹ İnsan hakları terimi yirminci yüzyıldan itibaren sıklıkla kullanılan bir ifade olmasına karşın “hak”, özellikle doğal hak kavramı on dokuzuncu yüzyıl ve öncesinde çokça karşımıza çıkmakta ve bugün insan hakları olarak bildiğimiz bazı temel hakların o dönemki öncülleri olmaktadır. Hak kavramının ortaya çıkması ve doğal hukuk anlayışı çerçevesinde pekiştirilmesi insan haklarının en tabii haklar olarak yükselişe geçmesine neden olmuştur. Ancak insan haklarının hukuk tarafından korunmaya başlayacağı sürecin gecikmesi, insan hakları kavramının daha çok felsefi temelde tartışılmasına ve zaman zaman devletlerin dış politika çıktılarını gerçekleştirebilmeleri için araçsallaştırılmasına neden olmuştur.

Tarih boyunca farklı kıyımlara ve hak ihlallerine tanık olan dünya toplumu, kökleri doğal hukuka dayanan insan hakları kavramını pozitif hukuk çatısı altında koruma iradesini ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gösterebilmiştir. Fakat bu durum insanlığın hak arayışının yeni bir mücadele olduğu anlamına gelmemektedir. Bunun en iyi örnekleri Magna Carta’dan Amerika Bağımsızlık Bildirisi’ne, Fransız İhtilali’nden İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ne geçen süreçte insanoğlunun otoriteyi sınırlandırma ve hakkını koruma çabasında görülmektedir. Zira insan hakları Batı toplumlarının gündemine girdikçe Batı siyaseti ve devlet-toplum ilişkileri bu kavramdan yoğun olarak etkilenmeye başlamıştır.

Fransız Devrimi’nden İkinci Dünya Savaşı’na kadar geçen süre insan hakları açısından karanlık bir dönem olmuştur. Fakat uzunca bir müddet dikkate alınmayan insan hakları yirminci yüzyılda hatırı sayılır bir canlanma göstererek küresel çapta yaygınlaşmaya başlamıştır.² Çünkü İkinci Dünya Savaşı boyunca insan hakları ihlalleri, özellikle sivillere yönelik kötü muamele o denli büyük olmuştur ki, savaş sonrası dünya bu konuda ciddi önlemler alma zorunluluğu hissetmiştir.³ Nazilerin uyguladığı şiddet insan haklarının yeniden güçlenmesinin başlıca gerekçesini oluşturmuştur.⁴ Böylece

¹ Durmuş Tezcan vd., *İnsan Hakları El Kitabı*, 3.Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 34.

² Michael Freeman, *İnsan Hakları Disiplinlerarası Bir Yaklaşım*, (çev.), Erkan Koca - Asena Topçubaşı, Birleşik Yayınları, 2008, s. 37.

³ Michael Haas, *International Human Rights: A Comprehensive Introduction*, Routledge, New York, 2008, s. 72.

⁴ Freeman, a.g.e, s. 38.

savaş ortamının yarattığı global tahribat ve ulusal düzeyde faşist veya nasyonal-sosyalist uzantılı yıkımın yeniden yaşanmasını önlemek için insan hak ve özgürlüklerinin ulusal olduğu kadar uluslararası düzlemde de korunması gerektiği fikri yaygınlaşmıştır.⁵

Bu çalışmada modernizm öncesi Batı toplumlarında doğal haklar bağlamında şekillenen insan haklarının Ortaçağ dogmatizminden modern Batı toplumuna kadar geçirdiği kavramsallaştırma sorunsalına irdelenmektedir. Öncelikle hak kavramının ortaya çıkışı ve ona yüklenen alamin açıklığa kavuşturulacağı bölümde aynı zamanda birey haklarının doğuştan geldiğini savunan modernizm öncesi görüşün insan haklarına yön vermede ne derece etkili olduğuna değinilecektir. Bunun yanı sıra güçlenen din anlayışını haklarla etkileşimine değinilecektir. Müteakiben modernizme doğru yaşanan tarihsel gelişmelerin birey haklarının gelişimine etkisi ele alınacak ve modern Batı toplumunda insan hakları olarak kavramsallaştırılan haklar hangi tarihsel dayanaklardan beslendiği ve neleri kapsadığı tartışılacaktır.

MODERNİZM ÖNCESİ BATI TOPLUMUNDA İNSAN HAKLARI

Hak kavramının bir tanıma sahip olması onun her toplumda ve tarihin tüm devirlerinde var olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca haklar genellikle zamana ve mekâna göre değişim gösteren devingen unsurlardır. Bu nedenle hak kavramının toplumsal hayatta somut bir karşılığı olmayan, sadece insan zihninde beliren muğlak ve soyut bir terim olduğuna yönelik görüşler de bulunmaktadır. Örneğin on beşinci yüzyıla kadar hiçbir Batı dilinde bugünkü “hak” anlamına gelecek bir kelimenin bulunmadığını savunan MacIntyre, insan haklarının var olduğuna inanmayı cadılara ve hayali yaratıklara inanmakla eş değerde görmektedir. Bu yüzden uzunca bir süre hiçbir dilde rastlanmayan hak kavramının tarihsel bir derinliği olmadığı ve dolayısıyla insan hakları kavramının sanıldığı gibi var olmadığı iddia edilmiştir.⁶

Hak ya da benzeri kavramlara referans yapılmadan hukuki ilişkinin tesis edilemeyeceği gerçeği ve insan haklarının daha iyi bir izahı yapılabilmesi hak kavramının açıklanmasını şart koşmaktadır.⁷ Hak kavramının temelde hangi manaya geldiği ve bu terimin özünde neyi ihtiva ettiği tartışıla gelmiştir. İngilizce ve diğer Batı dillerinde kullanılan hak (right) kavramı ahlaki (moral) ve siyasi anlamda değerlendirilebilecek “doğruluk” ve “yetki” gibi iki temel unsura sahiptir. Bu yönüyle hak kavramındaki doğruluk bir şeyin veya eylemin doğru olmasını ifade ederken, yetki ise bir kimsenin bu hakka sahip olması anlamına gelmektedir.⁸ Belirli bir hukuk düzenince tanınan bir yetki olan hak, aynı zamanda hukukun koruduğu menfaat olarak

⁵ Semih Gemalmaz, *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, 6. Baskı, Legal Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 333.

⁶ Alasdair MacIntyre, *After Virtue*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1981, ss. 66-67.

⁷ Vahap Coşkun, “İnsan Hakları Kapsamı Üzerine Tartışmalar ve Liberal Perspektif”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* Prof. Dr. Ergun Önen’e Armağan, 2003, s. 578.

⁸ Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*, Cornell University Press, New York, 2003, s. 7.

görülmektedir.⁹ Hak kavramı için yapılan başka bir tanım ise bir kurum, kişi ya da bir şey üzerinde sebepleri belirli bir talebi veya iddiayı ifade etmek şeklindedir.¹⁰ Bir şey yapmaya veya belirli bir şekilde muamele görme yetkisiyle donatılma anlamına da gelen hak, bazı görevlere de sebep olmaktadır. Bir diğer anlatımla, bir hakka sahip olmak başkalarına belli bir şekilde davranma veya bazı davranışlardan kaçınma yükümlülüğü getirmektedir. Yukarıdaki tanımlar birlikte değerlendirildiğinde dikkat edilmesi gereken nokta hak kavramının durağan bir karakteristiği yansıtmadığıdır. Dinamik bir karaktere sahip olan hak kavramının normatif bir unsurmuş gibi ele alınması zamana, mekâna ve topluma göre değişen hakların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Yine aynı şekilde hak kavramı gibi hukukun da normatif bir yapıya büründürülmesi toplumsal değişimin ve insanın kendini tanıma sürecinin göz ardı edilmesine sebep olmaktadır.¹¹ Bu ise hukukun ve dolayısıyla hakkın dinamik yapısının anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Bu bakış açısı, insanoğlunun tarih boyunca egemenin yetkilerini sınırlandırmak için vermiş olduğu mücadeleyi kısmen görmezden gelerek farklı bir şekilde algılamaktır. İnsanın sadece insan olması nedeniyle çeşitli hak ve özgürlüklere sahip olduğu manasına gelen insan haklarının gelişimi insanlık tarihinin gelişimiyle doğru orantılıdır ve bu haklardan tüm insanlığın yararlanması büyük zorluklar neticesinde mümkün olabilmıştır.¹² Hak kavramı etimolojik kökenin ötesinde insanı merkeze alan, etik ve politik yönü olan bir unsurdur. İnsanın doğru olanı yapma ve doğruyu savunma konusunda ezeli ve ebedi yetkisini kullandığı bir son çaredir. Çünkü hak olarak var olduğu savunulan şeyler yok sayıldığı veya tehdit edildiği zaman onları koruma güdüsü bir nevi son çare olarak görülmektedir. İnsan hakları da bu kapsamda başvurulabilecek en üst düzey hak arayışıdır.¹³ Ayrıca farklı toplumlarda benimsenen çeşitli din ve kültürel anlayışın insana bazı temel haklar verdiği bilinmektedir. Bu yüzden insan hakları sanılanın aksine yaşamın dışında birtakım genel ve soyut entelektüel “gevezelik” değil, insan hayatının her anında ve alanında karşımıza çıkan somut olgu ve olaylardır.¹⁴ Dolayısıyla hak kavramı soyut olduğu ölçüde somut bir unsur olarak tarihin çeşitli evrelerinde tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır.

1.1. Doğal Haklar Bağlamında İnsan Hakları

Hak kavramının doğal hukuk bünyesinde ortaya çıkması sonraki yüzyıllarda insan haklarının gelişimine katkı sağlamıştır. Çünkü günümüzdeki insan hakları fikrinin ilk ve hala etkili olan kaynağı doğal hukuktur. İnsan hakları doğal hukuktan türeyen ya da insanların doğa durumunda sahip oldukları haklar olarak anlaşılmalıdır.¹⁵ Doğal hukuk

⁹ Hüseyin Hatemi, İslam’da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı, İnsan Hakları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği Yayınları, İstanbul, 1995, s. 28

¹⁰ Brian Orend, Human Rights: Concept and Context, Broadview Press, Peterborough, 2002, s.17.

¹¹ Hayrettin Ökçesiz, “Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları”, Yeni Türkiye, Sayı 21, 1998, s. 131.

¹² Şeref Ünal, Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s. 17.

¹³ Jack Donnelly, Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, (çev.) Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 12.

¹⁴ İhsan Dağı - Necati Polat, Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1993, s. 45.

¹⁵ Mustafa Erdoğan, İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, 2. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2011, s.38.

anlayışı ise insanların doğuştan gelen hak ve özgürlükleri olduğunu savunmaktadır. Bu anlayışa göre insanların doğuştan gelme hak ve özgürlükleri hiçbir şekilde sınırlanamaz ya da baskılanamaz.¹⁶ Doğal hakların en temel özellikleri bu hakların insanla birlikte ortaya çıkması, toplumun varlığından bağımsız olması, mutlak ve evrensel olmasıdır.¹⁷ Bir başka ifadeyle her insanın kendi hayatını korumak için aklın gösterdiği uygun yöntemlerle gücünü arzu ettiği biçimde kullanma özgürlüğü olarak tanımlanan doğal haklar,¹⁸ insan olma erdemiyle elde edilirler ve insanın varlığını devam ettirebilmesi için zorunlu olarak gereklidir.¹⁹

Bu bağlamda insan hakları da insan olmanın bir gereği olarak vazgeçilmesi mümkün olmayan ve doğuştan sahip olunan temel haklardır.²⁰ Bu nedenle insanın doğuştan gelen hak ve özgürlükleri olduğu inancı tarihin farklı devirlerinde varlığını korumuştur. Doğa yasasının gereği olan bu haklar kimi zaman tanrının ve dinsel öğretilerin dışında tutulurken, kimi zaman da bu haklar evrenin yaratıcısı tanrı tarafından insana verilmiş doğal haklar olarak görülmüştür. Her iki görüşün ortak felsefi yanı ise bu hakların dünyevi bir otoritenin lütfu olmadığı ve insanoğlunun yeryüzündeki mücadelesinin bu hakları kazanmak değil korumak yönünde olduğudur.

Tanrı merkezli doğal hukuk yaklaşımı insanın bu dünyadaki hayatında diğer insanlarla iletişimde bulunduğu sürece gereksinim duyacağı temel kurallar bütünü olarak ifade edilmiştir.²¹ Bu haklar şüphesiz ki insanın yaratılışında tanrı tarafından verilen haklardır. Doğal hukuk kavramını tanrıdan bağımsız olarak algılayan görüş bu hakları insan doğasının bir parçası olarak görmüştür. İnsan haklarının kaynağı insan doğasıdır; çünkü insan haklarını oluşturan şey insanın ihtiyaçlarıdır.²² Buna göre insan doğası çoğunlukla insan haklarının temel bir kaynağı olmaktan ziyade doğal hukuk geleneğinin kurucu unsurlarından biri olmuştur.²³ Ayrıca insan haklarının kökeni insan olma durumu, insan doğası ve insanlık kavramıdır. Nasıl ki hukuki hakların kaynağı hukuk, sözleşmeden doğan hakların kaynağı sözleşme ise insan haklarının kaynağı da insanlık doğasıdır.²⁴ Dolayısıyla insan haklarının kaynağının doğuştan sahip olunan haklar şeklinde biçimlenmesi doğal hukuk anlayışının insan haklarının gelişiminde ne derece önemli olduğunu göstermektedir.²⁵ İnsan hakları kavramının en dikkat çeken yanı, insan

¹⁶ Anıl Çeçen, İnsan Hakları, Gündoğan Yayınları, 1995, s. 36.

¹⁷ Erdoğan, İnsan Hakları Teorisi..., s. 43.

¹⁸ Andrew Heywood, Political Ideologies, Palgrave MacMillan, New York, 2004, ss. 57-58.

¹⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları vd., Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, ss. 87-92.

²⁰ Timothy Hillier, Principles of Public International Law, 2.Baskı, Cavendish Publishing, 1999, s. 290.

²¹ Peter Jones, Rights, St Martin's Press, New York, 1994, ss. 74-75.

²² Christian Bay, "Self-Respect as a Human Right: Thoughts on Dialectics of Wants and Needs in the Struggle for Human Community", Human Rights Quarterly, Cilt 4, Sayı 1, 1982, s. 67; Reginald H. Green, "Basic Human Rights/Needs: Some Problems of Categorical Translation and Unification", Review of the International Commission of Jurists, Cilt 27, 1981, s. 55.

²³ Cennet Uslu, Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Liberte Yayınevi, Ankara, 2009, s. 90.

²⁴ Said V. Gözlüçöl, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz Etkisi, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara, 1999, s. 8.

²⁵ Conway H. Henderson, Understanding International Law, Wiley-Blackwell, West Sussex, 2010, s. 288.

haklarının insanın haklarından farklı olduğudur. İnsanın pozitif hukuktan veya sözleşmeden doğan çeşitli hakları olabilir. Her ne kadar bunlar birer hak olsalar da insan hakları bu haklardan farklı nitelikte olup bazı ayırt edici özelliklere sahiptir. İnsan haklarının bireye ait oluşu, evrenselliği, en üstün ahlaki haklar oluşu, daha alt düzeydeki haklarla ilişkili oluşu ve siyasal meşruluğun ölçütü oluşu bahsi geçen ayırt edici özelliklerin başında gelmektedir.²⁶

Orta Çağ Dogmatizminde İnsan Hakları

İnsan haklarının tarihsel ilerleyişi devlete ya da onun iktidarına karşı yürütülen mücadelenin ürünüdür. İnsan hakları adına elde edilen tüm kazanımlar daima bir bedel karşılığında devletin iktidarından kısılmasıyla ortaya çıkmıştır.²⁷ Kilisenin Batı toplumlarının üzerinde yeni bir otorite olarak ortaya çıkması bir bakıma insan haklarının gelişimine kısmi ölçüde olumlu etki sağlamıştır. Çünkü devletin mutlak iktidarının dinsel ilkelerle sınırlanması insan haklarına katkı yapmış; böylece insan hakları kavramı genişlemiş ve kişilere yeni haklar tanınabilmiştir.²⁸ Fakat bu haklar dini istismar eden devlet yöneticileri ile iktidarı ele geçirmeye çalışan din adamlarının mücadelesi nedeniyle gölgede kalmış ve uygulama alanı bulamamıştır. Siyaseti kontrol altında tutmak isteyen Katolik Kilisesi'nin Orta Çağ boyunca eşine az rastlanır katılık ve kıyımı hem siyasi hem de dini bir tabana dayanarak gerçekleştirilmiştir. Kilise'nin siyasi motivasyonu daha geniş topraklara sahip yeni bir Roma İmparatorluğu kurma dürtüsüne dayanırken, dinsel tabanı bağnaz Hıristiyan öğretisi olmuştur.²⁹ Kilise'nin güçlenerek devlet alanına doğru genişlemesinden rahatsız olan devlet adamları siyasallaşan Kilise'nin gücünü dengelemeye çalışmıştır. Kilise ve devlet arasındaki bu mücadele devletin toplum üzerindeki mutlak gücünü kırmıştır. Orta Çağın iki önemli kurumunun rekabeti hak ve özgürlüklerin gelişeceği bir sonraki çağın insan hakları mücadelesine zemin hazırlamıştır.

Avrupa tarihinin karanlık ve dogmatik yüzünün kendini gösterdiği Orta Çağda doğal hak görüşü dinin tekeline girerek insan haklarının tanrının iradesi ve ilahi kanunlardan kaynaklandığı görüşü benimsenmiştir.³⁰ Devlet yönetiminde de etkili olan din, otoriteye tanrı adına hareket etme imkânı sunmuştur. Böylece her iktidarın kendi varlığını pekiştirme ihtiyacı duyacağı meşruiyet sorunu tanrıya referans yapılarak halledilmeye çalışılmıştır. Çünkü kilise, yöneticilerin tanrı tarafından atandığına inanmaktaydı.³¹ Dolayısıyla insanoğlunun tanrıdan gelen en temel hakları onun yeryüzündeki vekilleri olan devlet adamları tarafından kendi güçlerini pekiştirmek adına

²⁶ Coşkun, a.g.e, ss. 580-583.

²⁷ Süha Atatüre, "Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkilerde İnsan Hakları Kavramı", Akademik Araştırmalar Dergisi, 2009, Sayı 42, s.31.

²⁸ Bahri Savcı, İnsan Hakları, 'Kanunilik Yolu ile Korunması', Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953, s.17.

²⁹ Harry E. Barnes, An Intellectual and Cultural History of the Western World, Dover Publication, New York, 1965, s. 120.

³⁰ Şeref Ünal, "İnsan Haklarının Tarihi Felsefi ve Hukuki Temelleri", Ankara Barosu Dergisi, 1994/1, s. 48.

³¹ Gemalmaz, a.g.e, s. 21.

rafa kaldırılmıştır. İlkçağlarda sadece devletin malı olarak görülen insanın Orta Çağa gelindiğinde iki yeni efendisi olmuştu: Devlet ve Kilise.³² Buradan da anlaşılacağı üzere Orta Çağda insanın evrensel, devredilemez, dokunulamaz ve devletten önce gelen temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu düşüncesi yaygın değildi.³³ Buna rağmen insanoğlu hak arayışını bırakmamış ve bu mücadelesinin en iyi bilinen kazanımlarından bir tanesini on üçüncü yüzyılın hemen başında elde etmiştir. İnsanoğlunun hak olarak gördüğü ve korumaya çalıştığı şeylere ilk örnek olan Magna Carta (1215), İngiliz soyluları ve ruhban sınıfının, gücünü kötüye kullanan İngiltere Kralı I. John'a karşı yürüttüğü mücadelenin ürünüdür. Bu mücadele neticesinde insan haklarına bugün dahi ilham kaynağı olan bazı temel haklar ilk defa resmi bir metinde yer almıştır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yasalarında (anayasasında) yer alan temsil yetkisi verilmediği sürece vergilendirme yapılamayacağı ilkesi (no taxation without representation) Magna Carta'ya kadar uzanan bir süreci yansıtmaktadır.³⁴

Siyasi erki keyfi idareden men ederek bir takım hukuk kurallarına uymaya mecbur etme ve bireylerin yönetime karşı bazı siyasi haklara sahip olma çabası, İngiltere Kralı'na kabul ettirilen bu belgeyle başlamıştır.³⁵ Buna göre bireyler monarka, monark da doğal hukuka ve doğal yasalara uygun davranacaktır. İktidarın sınırlanması anlayışının geçirdiği dönüşüm açısından bakıldığında bireysel haklar doktrininin kısmen geliştiği de söylenebilir.³⁶ Başka bir deyişle kralın yetkilerini din haricindeki bir güçle sınırlanma çabasını yansıtan Magna Carta, Orta Çağ boyunca doğal hukukun güçlenmesine katkı sağlayan yegâne girişim olmuştur. Bildirge'nin 1, 20-21, 23, 28, 30, 31, 38-42 ve 45. maddeleri doğrudan ya da dolaylı bir şekilde temel hak ve özgürlükleri düzenlemektedir.³⁷ Magna Carta'yla elde edilen kazanımların İngiliz halkına mı yoksa tüm insanlığa mı ait olduğu önemli bir tartışma konusu olmuştur. Pratikte İngiliz insanının haklarına vurgu yapan Magna Carta'nın temelinde yatan mantığın evrensel olduğu açıktır.³⁸ Adaleti tesis ve hakkı temin etmek için egemen gücün iktidarına getirilen sınırlama Magna Carta'nın aşağıdaki maddelerinde en berrak halini almıştır:

“Md. 38 Bundan böyle hiçbir hâkim herhangi bir kimseyi ilgili olayda doğru ve güvenilir deliller ortaya koymadan dava edemez”.³⁹

³² Muvaffak Akabay, Umumi Amme Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958, s. 123.

³³ Ünal, İnsan Haklarının Tarihi..., s. 41.

³⁴ Elisabeth Reichert, Understanding Human Rights An Exercise Book, Sage Publications, London, 2006, s. 30

³⁵ Gözlügül, a.g.e, s.17

³⁶ Savcı, a.g.e, s.17.

³⁷ İlhan Akbulut, “İnsan Hakları”, Yargıtay Dergisi, 2002, s. 461,

<http://www.yargitay.gov.tr/belgeler/site/dergi/yrgergi/Temmuz2002/Temmuz2002/assets/basic-html/page205.html> (5.2.2015).

³⁸ Mordecai Roshwald, “The Concept of Human Rights”, Philosophy and Phenomenological Research, Cilt 19, Sayı 3, 1959, ss. 366-370.

³⁹ Enver Bozkurt, İnsan Hakları Temel Metinler, 1. Baskı, Asil Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 9.

“Md. 39 Kendi zümresinden olanlar ya da ülkenin ilgili yasalarına uygun olarak verilen bir karar olmadıkça hiçbir özgür kişi tutuklanamaz, hapse atılamaz, mal ve mülkü elinden alınamaz, sürgüne yollanamaz ya da herhangi bir biçimde kötü muluslararasımeleye maruz bırakılamaz.”⁴⁰

“Md. 40 Kimseye hakkı ya da adaleti satmayacağız, menetmeyeceğiz ya da geciktirmeyeceğiz.”⁴¹

“Md. 45 Krallığın yasalarını bilmeyen ve bu yasalara tümüyle uyacağına kanaat getirmediğimiz kişileri hâkim, vali, şerif ya da sınırlı yetkili hâkim olarak atamayacağız.”⁴²

Sonuç olarak, hakların kutsal olduğu ve bu hakların tanrı tarafından yöneticiler aracılığıyla kullanıldığı Orta Çağ boyunca geniş ölçekte kabul görmüştür. Din ve devletin birey ve toplum üzerindeki otoritesi bireyin sistem karşısında sindirilmesine yol açmıştır. Birey kavramının tam olarak gelişme göstermediği bu dönemde tam manasıyla birey haklarından bahsetmek mümkün değildir. Bunun Orta Çağdaki yegâne istisnası olan Magna Carta, devleti sınırlayarak temel hak ve özgürlüklerin ilerleyişinde sonraki nesiller için kılavuzluk yapmıştır.

MODERN BATI TOPLUMUNDA İNSAN HAKLARI

Uluslararası insan hakları terimi değişen ölçüde kesinlik ifade eden ve farklı bağlamlarda çeşitli şekilde çağrışımlar oluşturan bir kavramdır.⁴³ Bu yüzden insan hakları kavramının tarihsel süreçte felsefi temellerinden ayrışarak modern toplumda yeni bir doğum yapması sadece Batı dışındaki dünyada değil, insan haklarının ana vatanı olarak kabul edilen Batı toplumlarında da kafa karışıklığına yol açmıştır. Bir yandan uluslararası barış için insan haklarının önemine vurgu yapan Batılı akademik dünya, diğer taraftan insan hakları kavramının savaş sonrası yeni dünya düzeni için esas teşkil etmediğini de öne sürebilmiştir. Örneğin, 1944 yılında Dumbarta Oaks'ta BM'nin ilk taslak metnini oluşturmak için bir araya gelen ABD, Sovyet Rusya, Çin ve Birleşik Krallık'ın temel amacının insan haklarını teşvik etmekten ziyade, uluslararası barışı ve güvenliği devam ettirebilecek bir organizasyon inşasına ağırlık vermek olduğu vurgulanmıştır. Çünkü bu devletlerin insan hakları sorunlarını gündem dışında tutmak için geçerli sebepleri bulunmaktaydı. Mesela, Sovyet Rusya'nın siyasi muhalifleri baskı altında tuttuğu Sovyet toplama kampları (gulag), Birleşik Krallık'ın sömürgeci kazanımları ve ABD'nin ırkçılığa müsamaha göstermesi bu sebepler arasında yer almaktaydı.⁴⁴ Sovyetler, siyasi muhaliflerin baskı altında tutulduğu kampların insan hakları gözlemcileri tarafından incelenmesini elbette göze alamazdı. Ayrıca Avrupalı

⁴⁰ Bozkurt, a.g.e, s. 9.

⁴¹ Bozkurt, a.g.e, s. 9.

⁴² Bozkurt, a.g.e, s. 10.

⁴³ Louis Henkin, “Age of Rights”, (der) Louis Henkin vd., Human Rights, Foundation Press, 2009, s. 138.

⁴⁴ Sean D. Murphy, Principles of International Law, Thomson/West, Washington, 2006, s. 300.

devletlerin Afrika ve Asya'daki sömürgeci faaliyetleri insan haklarıyla pek bağdaşmayan faaliyetlerdi. Diğer taraftan neredeyse Güney Afrika'daki apartheid rejimine benzer bir şekilde ABD'de yaygın ölçekte devam eden ırkçı ayırım, insan hakları savunucularını memnun etmeyecek başka bir gelişmeydi.⁴⁵ Bir bakıma savaş sonrası dünya düzeni için insan haklarını olmazsa olmaz addeden önde gelen Batılı insan hakları savunucuları ve büyük siyasi aktörler, insan haklarını kendileri dışındaki dünya için gerekli görmekteydi.

İnsan hakları kavramının anlam ve içerik bakımından zengin oluşu ona çok boyutlu bir yapı kazandırmaktadır. Özellikle hemen her konunun insan haklarıyla ilişkilendirilmesi insan haklarını tılsımlı bir kavram haline getirmiştir.⁴⁶ Fakat bu tılsımlı yapı esasında insan hakları kavramıyla ilgili bir belirsizliğe de yol açmaktadır. İnsan hakları çağımızın popüler kavramları arasında yer alması nedeniyle genellikle gelişigüzel bir biçimde kullanılmakta ve çoğu kişi tarafından kendi zihnindeki "olması gereken" ve "iyi" olan her şey bu kavramla bütünleştirilmektedir.⁴⁷ Bunun nedeni ise insan haklarının olanı değil olması gerekeni gösteren bir kavram oluşunda aranmalıdır.⁴⁸ Diğer taraftan insanların beklentilerini, gerçekleşmesini arzu ettikleri şeyleri ve kendilerine göre olması gerektiğine inandıkları idealleri insan hakları adı altında ileri sürmeleri ise insan hakları kavramının hem sıradanlaşmasına hem de ahlaki gücünün zayıflamasına sebep olmaktadır. Bu yüzden herkes tarafından kabul edilen ortak ve değişmez bir insan hakları tanımı yapmak oldukça güçtür.⁴⁹ Buna rağmen insan haklarının uluslararası hukuk bünyesinde tanımlanarak bu çerçevede ele alınması insan haklarının hangi konularla ilgili olduğunu sınırlayan ve açıklığa kavuşturan önemli bir hamledir. Bu sayede bireylerin kendi düşünce dünyasında haklılaştırarak ideal bir form haline getirdiği her kavram ve hak talebi insan haklarının özüne zarar verici boyutlara ulaş(a)mayacaktır. Çünkü hukuk, insan hakları kavramını ahlaki anlaşmazlıklardan koruyan objektif standartlara sahiptir.⁵⁰

İnsan haklarının sadece insan olmak sıfatıyla doğuştan elde edilen haklar olması bu hakların evrensel olduğunu düşündürmektedir. İnsan haklarının evrensel oluşu her çeşit farklılığı görmezden gelerek insan olma paydasında buluşmayı ifade etmektedir. Bu bakımdan evrensellik prensibi insan haklarının ayrılmaz bir parçası şeklinde algılanmaktadır. Hatta insan haklarının evrenselliğinin neredeyse bir uzlaşma şeklinde kabul gördüğü de dile getirilmektedir.⁵¹ Bu sebepten insan haklarının en temel özelliklerinden biri olarak kabul edilen evrensellik ilkesi gereği insan hakları ulus, ırk,

⁴⁵ Reichert, a.g.e, s. 24.

⁴⁶ Çeçen, a.g.e, 1995, s.19; John Nuttal, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (çev.) Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 205.

⁴⁷ Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi...*, s. 25.

⁴⁸ Feyyaz Gölcüklü - Şeref Gözübüyük, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*, Turhan Kitabevi, 2002, s. 3.

⁴⁹ Durmuş Tezcan vd., a.g.e, s. 30; Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi...*, 2011, s. 24.

⁵⁰ Freeman, a.g.e, s. 8.

⁵¹ Reichert, a.g.e, s. 5.

din, cinsiyet, dil ve sosyal sınıf gözetmeksizin herkes için geçerlidir.⁵² Yani bireylerin değişken sosyal şartlardan yahut yeteneklerinden bağımsız olarak sadece insan olmaktan dolayı sahip olduğu haklara insan hakları denmektedir.⁵³ Her bir birey dünyanın neresinde olursa olsun insan haklarına sahip olduğundan coğrafi veya kültürel farklılıklar insan haklarının özünde bir değişikliğe yol açmamaktadır. Çünkü bu haklara sahip olan insan faktörü tarihin her devrinde ve her coğrafyada aynıdır. Konuşulan dilin ya da inanılan dinin değişiklik göstermesi insanların özgürce ve huzurlu bir yaşamı hak ettikleri gerçeğini değiştirmemektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse insan hakları, insanlık ailesinin bütün üyelerinin eşit statüde sahip oldukları devredilmez ve vazgeçilmez temel haklardır.

Uluslararası barış ve güvenliğin ortadan kalkması insan hakları ihlallerinde ciddi düzeyde artış meydana getirmiştir. İnsan hakları ihlalleri arttıkça da uluslararası barış ve güvenlik bozulmuştur. İnsan hakları ihlalleri ile uluslararası barış ve güvenlik arasındaki bu çift yönlü ilişki insan haklarının önemini ortaya koymaktadır. Her nerede olursa olsun insan haklarına saygısızlık ve bu hakların ihlali dünya barışı için tehlike oluşturacak boyuta ulaşabilmektedir.⁵⁴ Bu nedenle uluslararası toplum İkinci Dünya Savaşından sonra insan haklarının yasal düzeyde korunarak uluslararası barış ve güvenliğin sağlanabilmesi için harekete geçmiştir. Hatta Müttefik güçler henüz savaş sona ermeden insan haklarının korunmasına yönelik uluslararası taahhütlerin savaş sonrası düzenin bir parçası olması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁵⁵

Modernizme Doğru İnsan Hakları

Magna Carta'yla başlayan hak kazanım serüveni Haklar Dilekçesi (1628), Habeas Corpus Akdi (1679), Haklar Bildirisi (1689), Temel Haklar Virginia Bildirisi (1776), Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisiyle (1789) devam etmiştir.⁵⁶ Haklar Dilekçesi ve Habeas Corpus, Magna Carta'nın 39. maddesindeki hükmü destekler bir şekilde bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasını ve tutuklamaların keyfi yapılmasını önlemek için tutuklamaları yargı kararına bağlamıştır. Haklar Dilekçesi'nin başlangıç bölümü ve onu izleyen ilk 13 madde Kral ile parlamento arasındaki ilişkide hukukun üstünlüğünü güvence altına almıştır.⁵⁷ Bunun yanı sıra ifade özgürlüğünü savunan ve zalimane cezalandırma yöntemlerine karşı çıkan Haklar Dilekçesi ve Habeas Corpus bir bakıma mutlakiyetçi yönetim anlayışına gelişen tepki halini almıştır.⁵⁸

⁵² Andrew Heywood, Küresel Siyaset, (çev.) Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 365.

⁵³ Jerome J. Shestack, "İnsan Haklarının Felsefi Temelleri", (çev.) A. Çoban ve B. Canatan, Liberal Düşünce, C. 11, S.43, (2006), s.89.

⁵⁴ Refik Korkusuz, Uluslararası Belgelerde ve Türk Anayasa'sında Temel Hak ve Özgürlükler, Özen Matbaacılık, İstanbul, 1998, s. 44.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Atlantic Charter of 1941, <http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantiC.asp> (18.3.2015)

⁵⁶ Çiğdem Aydın Koyuncu, "İnsan Hakları", (der.) Şaban Kardeş ve Ali Balcı, Uluslararası İlişkilere Giriş, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 330.

⁵⁷ Akbulut, a.g.m, s. 462.

⁵⁸ Stephan A. James, Universal Human Rights: Origins and Development, LFB Scholarly Publishing, New York, 2007, s. 13.

İnsan hak ve hürriyetlerinin önemli belgelerinden biri olan ve George Mason tarafından kaleme alınan Temel Haklar Virginia Bildirisi basın, ifade ve din özgürlüğünü savunmaktadır. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ise hak arama mücadelesinde İngiliz ve Amerikan deneyimlerinden etkilenen bir metin olarak tarihteki yerini almıştır.⁵⁹ Ayrıca 1787 yılında kabul edilen ABD Anayasasında günümüze kadar meydana gelen toplam yirmi yedi değişikliğin (amendment) ilk on tanesi federal hükümetin kişisel özgürlüklere ve yerel yönetimlere müdahale yetkisini kısıtladığı için Amerikan Haklar Bildirisi (U.S Bill of Rights) olarak anılmaktadır. Bu yönüyle ABD Anayasası insan hakları açısından Batı tarihinde en etkili ve hala yürürlükte olan en eski anayasadır.⁶⁰

İnsanların hak ve özgürlüklerinin doğuştan geldiğine vurgu yapan Temel Haklar Virginia Bildirisi'nin ilk maddesinde yer alan ifade⁶¹ ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin birinci maddesi⁶² her iki metnin de doğal hukuk anlayışından fazlaca etkilendiğini göstermektedir. İnsan haklarının uluslararası alanda değer kazanmasında önemli adımlardan biri olan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi insana büyük çapta haklar ve özgürlükler tanıyarak 1793 Fransa Anayasasında insan hak ve özgürlüklerine 35 farklı madde ayrılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan anayasacılık faaliyetlerinin gelişmesine katkıda bulunan Magna Carta da St. Augustine'in öğretilerinden ilham alan St. Thomas Aquinas'ın insan merkezli adil bir sosyal hukuk düzeninin ancak doğal hukuk kurallarıyla mümkün olacağına⁶³ dayanan doğal hukuk felsefesinin yeniden güçlenmesini sağlamıştır.⁶⁴

Orta Çağ boyunca Avrupa'da görülen baskıcı devlet düzeni doğal haklar fikrinin geniş bir tabanda destek bulmasına yol açmış ve bunların hiç bir biçimde devredilemeyeceği düşüncesinin güçlenmesine vesile olmuştur.⁶⁵ Doğal hukuk anlayışının en önemli savunucularından olan Vitoria, Gentili, Suarez ve Grotius on altıncı ve on yedinci yüzyıla damgasını vurmuştur. Özellikle Vitoria haklar kavramını Hıristiyan toplumunun dışına taşıyarak mekân ve medeniyet farkı gözetmeksizin geniş kapsamda bir değerlendirmede bulunmuştur. Din, ırk ve renk farkı gözetmeksizin ve Hıristiyan, pagan veya yerli ayrımı yapmaksızın tüm insanların eşit haklara sahip olduğunu savunan Vitoria, vicdan hürriyetinin önemli destekçilerinden olmuştur. Bunun yanı sıra Vitoria, özgürlüğün, canın ve malın korunmasının her türlü dinsel gerekeçyi

⁵⁹ James, a.g.e., s. 16.

⁶⁰ Reichert, a.g.e., s. 31.

⁶¹ "Tüm insanlar eşit derecede özgür ve bağımsız doğarlar. Bir toplum içine girdiklerinde hiçbir anlaşmayla yoksun bırakılamayacakları ve gelecek nesillerinin ellerinden alınmayacak mülk edinme ve mülke sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı sayesinde edindikleri yaşam ve bağımsızlık hakkı gibi doğuştan gelen belli bazı hakları vardır" (<http://www.dusuncetarihi.com/makale/virginia-insan-haklari-bildirisi-1776>), (13.2.2015).

⁶² "İnsanlar, haklar bakımından özgür ve eşit doğar ve yaşarlar" Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi md. 1, <http://www.dusuncetarihi.com/makale/insan-ve-yurttas-haklari-bildirisi-1789> (19.1.2015).

⁶³ Gözlügül, a.g.e, s. 16.

⁶⁴ Paul G. Lauren, The Evolution of International Human Rights, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1998, s. 13.

⁶⁵ Louis Henkin, The Rights of Men Today, Westview Press, Colorado, 1978, ss. 1-5.

aşan doğal bir hak olduğu iddiasıyla siyasal erkin meşruiyet gerekçesinin de din değil doğal hukuk olması gerektiğinin altını çizmiştir.⁶⁶ Suarez'e göre ise farklı ırk, medeniyet ve toplumlara bölünmüş insanoğlunun tamamı siyasal ve ahlaki bir birliğe sahiptir ve evrensel toplumun bir üyesidir. Tüm toplumların ve insanların eşitliği fikrini destekleyen Suarez, insanı kendi başına bir değer olarak sunan bir düşünür olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.⁶⁷ Ayrıca Grotius Orta Çağdaki fikirlerin modern haklar anlayışına dönüşmesinde ciddi katkılarıyla bilinmektedir.⁶⁸ Çünkü Grotius doğal hukukun zaman, mekân ve nitelik açısından durağan olduğuna, hukukun akıl ve doğayla uyum içinde olması gerektiğine vurgu yaparak tanrının bile doğal hukuka müdahale edemeyeceğine dikkat çekmiştir. Böylece Grotius doğal hukuk anlayışının rasyonalite temelinde şekillenmesine katkıda bulunmuştur.⁶⁹ Özetle Orta Çağda dini kimliğe bürünen doğal haklar Yeni Çağda ruhani hüviyetinden arındırılarak yeniden dünyevileştirilmiştir.⁷⁰ Böylece "insan haklarının dünya genelinde yaygın laik bir din"⁷¹ haline dönüşeceği Batılı modern dünyanın insan hakları anlayışına ilk adım atılmıştır.

Modern Çağda İnsan Hakları İdealizmi ve Uluslararası Barış Unsuru Olarak İnsan Hakları

Yirminci yüzyıldan itibaren modern insan hakları kavramının içi doldurulmaya çalışılmakta ve bu kavramı korumak aslında uluslararası düzeni korumakla eş değer görülmektedir. Doğal haklar bağlamında değerlendirilen insan hakları, modern uluslararası sistemin kurulmasıyla birlikte ilk kez pozitif hukuk tarafından ele alınmıştır. Hatta bu bağlamda insan haklarının uluslararası hukuka ilk kez açıkça konu edildiği de söylenebilir. BM Şartından önce insan hakları adına atılan adımlar sistemsiz ve dağınık olduğundan bu girişimlerin çoğu uluslararası hukukta etkinlik ve süreklilik kazanacak aşamaya gelememiştir.⁷² Doğal haklar kavramının yerine insan haklarının gelmesiyle doğadaki temel hakların muğlaklığa yol açan felsefi yorumlamaları da giderilmiştir.⁷³ Böylelikle modern insan hakları hukuku İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana önemli anlaşma ve kurumlar etrafında şekillenmiştir.⁷⁴

İnsan hakları kavramı 1945'ten günümüze kadar bireylerin, hükümetlerin, hükümet dışı aktörlerin ve diplomatların hep gündeminde olmuştur. Kimi zaman bazıları sıkıntıya sokan insan hakları kimi zaman da başkalarını heyecanlandıran bir

⁶⁶ Gemalmaz, a.g.e, s. 45.

⁶⁷ Arthur Nussbaum, A Concise History of the Law of Nations, The Macmillan, New York, 1954, ss. 84-91.

⁶⁸ Freeman, a.g.e, s. 22.

⁶⁹ Cemal Bali Akal, Sivil Toplumun Tanrısı, Afa Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 115-117.

⁷⁰ Reinhold Zippelius, Das Wesen des Rechts: Eine Einführung in die Rechtsphilosophie, Beck Verlag, München, 1965 s. 70.

⁷¹ Elie Wiesel, "A Tribute to Human Rights", (der.) Yael Danieli vd., The Universal Declaration of Human Rights: Fifty Years and Beyond, Baywood Publishing, New York, 1999, s. 3.

⁷² Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri, 2. Kitap, 6. Baskı, Turhan Yayınevi, Ankara, 1999, s. 219.

⁷³ Johannes Morsink, The Universal Declarations of Human Rights: Origins, Drafting and Intent, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1999, s. 283.

⁷⁴ Murphy, a.g.e, s. 300.

kavram olarak güncelliğini korumuştur.⁷⁵ İnsanoğlunun en temel haklarına ve özgürlüğüne müdahale eden ve bu hakları kısımaya çalışanlar, elbette insan hakları kavramından çekinmekteydiler. Çünkü insan hakları modern dünyada otoriteye en sert darbeyi vuran yumuşak bir konsept olarak yükselişe geçmişti. Böylece ezilenler ve hakları gasp edilenler için insan hakları bir umut ışığı olarak belirdi. Bunun en açık örneklerini insan hakları adı altında ifade edilen konulardan bazıları olan kölelik ve köle ticaretine karşı kampanyalarda, savaş esnasında insancıl hukuk bağlamında azınlıkların korunmasında ve kadınların özgürleşmesinde görmekteyiz.⁷⁶ Bu yüzden günümüzde insan hakları insanlığın ortak mirasının bölünmez bir parçası haline gelmiştir.⁷⁷

Bugün uluslararası insan hakları olarak bilinen kavramın ortaya çıkışı BM Şartı ile mümkün olmuştur.⁷⁸ Uluslararası toplumun İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşamış olduğu acı tecrübeler BM Şartının temel hedefleri arasına ilk olarak barışı, ikinci olarak ise insan haklarını korumayı almıştır.⁷⁹ Bu yüzden insan haklarının korunması BM'nin kuruluş amaçları arasında öncelikli konulardan biridir.⁸⁰ İkinci Dünya Savaşının sonlandırılması yalnızca faşizmin mağlup edilmesine bağlı değildi. Çünkü savaş öncesi dönemde siyasi ve hukuki sistemi köklü bir şekilde değiştiren totaliter rejimlerin yükselişe geçtiği Batı ülkelerinde de ulusal düzeylerde önlemler alınması gerekmektedir. Fakat ulusal ölçekteki tedbirlerin bireysel hak ve özgürlükleri korumak için yeterli olmadığı anlaşıldığından demokratik rejimlerin kurumsallaştırılması ile sağlanacak iç barış uluslararası huzurun temel ön koşulu olarak kabul edilmekteydi.⁸¹ Bu nedenle BM insan haklarının korunması, geniş çapta kabulü ve uygulanması için önemli bir uluslararası aktör olarak sahneye çıkmıştır. Böylece BM, insan haklarının uluslararasılaştırılmasına zemin hazırlamıştır.⁸²

BM Şartı, insan haklarına ve temel hürriyetlere ırk, cinsiyet, din veya dil ayrımı yapılmaksızın her koşul altında saygı gösterilmesi ve uyulmasını sağlamak amacıyla devletleri uluslararası işbirliğine zorlayan yeni bir dönem başlattı.⁸³ Bu sayede insan hakları hızlı dönüşümünü ve baş döndüren gelişimini sürdürmeye devam etti. Ayrıca bazı devletlerin detaylı ve kapsamlı bir insan hakları kavramına karşı olmalarına rağmen hükümet dışı aktörlerin insan haklarına olan desteği kavramın güçlenmesine katkı

⁷⁵ Antonio Cassese, *International Law*, Oxford University Press, New York, 2005, s. 375

⁷⁶ A. H. Robertson - J. G. Merrills, *Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights*, Manchester University Press, Manchester, 1996, ss. 15-23.

⁷⁷ Türkkaya Ataöv, *Genel Olarak Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, Türk Kültüründe Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.9.

⁷⁸ Thomas Buergenthal, "The Evolving International Human Right System", *The American Journal of International Law*, Cilt 100, Sayı 4, 2006, ss. 785-786.

⁷⁹ Haas, a.g.e., s. 75.

⁸⁰ Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, s. 316.

⁸¹ Gemalmaz, a.g.e., s. 338.

⁸² Enver Bozkurt vd., *Devletler Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009, ss. 181-182.

⁸³ Said V. Gözlüçöl, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuzun Etkisi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 88.

sağlamıştır.⁸⁴ Bunun en büyük göstergesi ise 1945 yılında San Francisco’da düzenlenen konferansta, devletlerin önemli bir kısmının ve hükümet dışı aktörlerin (HDA/NGO) yoğun çabasıyla insan haklarının korunmasına yönelik referansların BM Şartına sokulması olmuştur. Bu sayede “devlet veya hükümetin” aksine insana önem verilerek, “insanın” korunması ile uluslararası düzenin korunacağı algısının oluştuğu bir süreç başlamıştır. BM Şartının giriş kısmında vurgulanan “Biz, Birleşmiş Milletlerin halkları” (we, the people of the UN) ifadesinden de anlaşılacağı üzere insan faktörü devlet ya da hükümetten daha önce gelmektedir.⁸⁵

BM Şartı’nın göze çarpan bir başka yönü ise aşağıda yer alan ifadelerde saklıdır:

“Md. 55- Uluslar arasında halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş barışçı ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını yaratmak üzere Birleşmiş Milletler:

a. Yaşam düzeylerinin yükseltilmesini, tam istihdamı, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişme koşullarını,

b. Ekonomik, sosyal alanlarla sağlık alanındaki uluslararası sorunların ve bunlara bağlı başka sorunların çözümünü, kültür ve eğitim alanlarında uluslararası işbirliğini ve

c. Irk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini, kolaylaştıracaktır.”⁸⁶

Bu maddeyi önemli kılan dört temel özellik bulunmaktadır. İlk olarak birçok devlet muhtelif sayıdaki insan hakları sözleşmesine taraf olmamasına rağmen, tüm devletler BM Şartı’nı kabul ettiklerinden insan haklarının korunmasıyla doğrudan ilgili olan yukarıdaki maddeyle kendilerini bağlamıştır. İkinci olarak, tüm devletler insan hakları ve temel özgürlüklerin kendi iç meseleleri olmadığını anlamış ve BM’nin söz konusu hak ve özgürlükleri teşvik edeceğini kabul etmiştir. Üçüncü olarak, insan haklarının teşvik edilmesiyle uluslararası barışın devamı arasında bir bağ kurulmuş ve barışçıl ilişkiler için gerekli istikrar ortamı insan haklarına evrensel ölçüde saygı duyulmasına bağlanmıştır. Son olarak ise insan haklarının içeriği tam olarak tanımlanmasa da 55. madde açıkça ırk, cinsiyet, dil ve din ayrımını yasaklamıştır.⁸⁷

İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği tarihten günümüze kadar insan hakları kapsamında BM standartlarının oluşturulmasında ve yaygınlaştırılmasında birçok adım atılmıştır.⁸⁸ Bunlardan ilki Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması

⁸⁴ Tom Farer, “The United Nations and Human Rights: More than a Whimper Less than a Roar”, Human Rights Quarterly, Cilt 9, Sayı 4, 1987, s. 570.

⁸⁵ Murphy, a.g.e, s. 300.

⁸⁶ Birleşmiş Milletler Antlaşması, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>, (17.3.2015).

⁸⁷ Murphy, a.g.e, ss. 301-302.

⁸⁸ Freeman, a.g.e, s.59.

Sözleşmesidir. Sözleşmeye göre soykırım savaş veya barış ayırımı yapılmaksızın bir suç olarak kabul edilmekte ve devletlere soykırımı önleme ve sorumluları cezalandırma görevi verilmektedir. Böylelikle ırk, dil ya da din ayırımına dayanan vahşice saldırıları engelleme gayreti uluslararası hukuk çatısı altında evrensel bir çabaya dönüşmüştür. BM'nin atmış olduğu ikinci adım ise 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesidir (İHEB). BM kurulduktan sonra insan hakları kavramını sağlam bir temelde geliştirmek, insan hak ve özgürlükleri konusunda uluslararası ortak bir anlayış oluşturmak, tüm uluslar için geçerli olacak ideal kavramları belirlemek ve BM anlaşmasında yer alan ilke ve amaçları açıklığa kavuşturmak için İHEB kabul edilmiştir.⁸⁹ Bildiri İkinci Dünya Savaşında yaşanan vahşetin tekrarlanmamasını sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Özellikle bildirinin önsözünde yer alan aşağıdaki ifadeler bu görüşü destekler niteliktedir:

*“İnsan haklarını göz ardı etmenin ve hor görmenin, insanlığın vicdanında infial uyandıran barbarca eylemlere yol açtığını ve insanların korku ve yoksunluktan kurtulması, konuşma ve inanma özgürlüğüne sahip olacağı bir dünyanın ortaya çıkmasının sıradan insanların en yüksek özlemi olarak ilan edilmiş bulunduğunu, insanın zorbalık ve baskıya karşı son çare olarak başkaldırmak zorunda kalmaması için, insan haklarının hukukun egemenliğiyle korunmasının önemli olduğunu...,”*⁹⁰

İnsan haklarının küresel bir kavrama dönüşmesine yardımcı olan ve gelecekteki insan hakları konsepti için standart bir ölçü koyan İHEB, yeni filizlenen insan hakları rejiminin mihenk taşı olmuştur. İnsan haklarının ön plana çıkışında etkili olan üç farklı eğilim insan haklarının uluslararası ilişkilerde de yükselişe geçmesine olanak tanımıştır. Bunlardan ilki insan hakları kavramının odak noktasının süreç içinde genişlemesi olmuştur. Bu genişlemeyi en iyi şekilde, farklı insan hakları kuşaklarının varlığında görmekteyiz. İkinci eğilim, insan haklarının uygulanması ve korunmasındaki hassasiyetin yaygınlaşmasıdır. Son eğilim ise birçok akademisyenin de kabul ettiği gibi insan hakları kavramının devlet egemenliğini kısıtladığı gerçeğidir.⁹¹

Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta İHEB'in bağlayıcı bir kaynak olmadığıdır.⁹² Çünkü BM Şartı'nın kabul edildiği dönemde tüm devletler tarafından hızlıca kabul edilebilecek bir metin üzerine yoğunlaşıldığından BM İnsan Hakları Komisyonu bağlayıcılığı olmayan bir metin ortaya koymuştur.⁹³ İHEB her ne kadar bağlayıcı olmasa da ulusal ve uluslararası düzeyde çok önemli metinlerin ortaya çıkmasına esas teşkil ettiğinden uluslararası topluma yol gösterici olmuştur.⁹⁴ 1948'den

⁸⁹ Bozkurt vd., a.g.e, s. 183.

⁹⁰ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi: <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf> (16.2.2015).

⁹¹ Michael W. Doyle - Anne Marie Gardner, “Introduction: Human Rights and International Order”, The Globalization of Human Rights, (der.) Jean Marc Coicaud vd., United Nations University Press, Tokyo, 2003, ss. 2-3.

⁹² Aksar, a.g.e, s. 316.

⁹³ Murphy, a.g.e, s. 303.

⁹⁴ Aksar, a.g.e, s. 316.

günümüze kadar Avrupa, Afrika ve Amerika'da kabul edilen insan haklarına yönelik sözleşmeler İHEB'in bölgesel düzeydeki etkilerini göstermektedir. Bu nedenle İHEB günümüzde modern insan hakları hukukun vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmektedir.⁹⁵

İnsan haklarının uluslararasılaşmasını sağlayan gelişmelerden biri de 1966 yılında imzaya açılan Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesidir. Bu sözleşmelerden ilki İHEB'de ön görülen hak ve özgürlükleri medeni ve siyasi haklar açısından daha ayrıntılı bir biçimde sözleşme formunda yeniden düzenlemektedir.⁹⁶ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ise İHEB'de belirtilen haklara ekonomik ve sosyal haklar bağlamında yaklaşmaktadır.⁹⁷ Söz konusu bu iki sözleşme, İHEB ile birlikte uluslararası insan hakları yasası (international bill of human rights) olarak anılmaktadır. Ayrıca BM Genel Kurulunda 1966 yılında kabul edilerek 1969 yılında yürürlüğe giren Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (Convention on the Elimination of Racial Discrimination), taraflara ırk ayrımcılığına neden olan tüm kanunları feshederek ırk ayrımcılığını sona erdirmeyi hedef göstermektedir.⁹⁸ Böylelikle insanlar arasında doğuştan gelen ayrımlarla sonradan edinilen farklılıkların üstünlük unsuru olması engellenmek istenmiştir. Bunun en açık örneğini sözleşmenin ilk maddesinde tanımlanan ırk ayrımcılığı ifadesinde görmekteyiz:

*"... 'ırk ayrımcılığı' terimi, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacıyla ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy, ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih anlamındadır."*⁹⁹

İnsanlar arasındaki ayrımlara dayalı hak ihlallerini ve insan saygınlığıyla bağdaşmayan kötü muluslararasıleme ve işkenceyi yasaklama çabaları 1981 yılında Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme ile 1984 yılında İşkenceye Karşı Sözleşme'nin kabul edilmesini sağlamıştır. Böylelikle insan haklarının uluslararası arenada gündem oluşturacak boyuta ulaşması mümkün hale gelmiştir. İnsan haklarının korunmasına ve uluslararası alanda yaygınlaştırılmasına yönelik BM tarafından atılan bir başka adım ise 1993 Viyana Eylem Programı ve Bildirisi'dir. Dünya İnsan Hakları Konferansında uzlaşa ile kabul edilen Viyana Bildirisi vasıtasıyla kurulan BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, insan haklarını evrensel

⁹⁵ Mashood Baderin - Manisuli SSenyonjo, "Development of International Human Rights Law Before and After the UDHR", International Human Rights Law: Six Decades After the UDHR and Beyond, (der.) Mashood Baderin ve Manisuli SSenyonjo, Asgate Publishing Group, Surrey, 2010, s. 3.

⁹⁶ Safa Reisoğlu, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, Beta Yayın, İstanbul, 2001, s.13.

⁹⁷ Murphy, a.g.e, s. 305.

⁹⁸ Murphy, a.g.e, s. 310.

⁹⁹ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4750.html> , (27.2.2015).

düzeyde korumayı amaçlayan ve İHEB ile başlayan sürecin devamı olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁰

Ayrıca insan haklarının uluslararası düzeyde korunarak yaygınlaşmasını sağlayacak en iyi yöntem olarak insan haklarının yerelleşmesiyle olacağından ulusal düzlemde demokratik rejimlerin kurumsallaştırılması ve işletilmesiyle sağlanacak iç barışın insan haklarının uluslararasılaşmasında büyük önem taşıdığına inanılmaktaydı. Bu nedenle devletlerin öncelikle kendi egemenlik alanlarında insan haklarına saygılı olması beklenmekteydi. Bu ise uluslararası ya da bölgesel metinlerle oluşturulacak organların kurumsallaşmasıyla mümkün olabilecekti.¹⁰¹ Bir bakıma bölgesel veya uluslararası kurumların, devletleri insan haklarına riayet etmeye zorlamalarıyla sağlanacak iç barış, uluslararası alanda insan haklarının yaygınlaşmasına ve üst düzeyde korunarak kabul edilmesine yol açacaktı. Avrupa, Afrika ve Amerika'da insan haklarını savunmak için ortaya çıkan bölgesel çaptaki kuruluşlar tam olarak bu amaca hizmet etmektedir.

Bölgesel düzeydeki anlaşmalardan en önemlileri İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi ve Arap İnsan Hakları Sözleşmesidir. Afrika Birliği (AfB), Avrupa Konseyi (AK), Arap Ligi (ArL), Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ) ve Arap Devletleri Ligi (ADL) gibi organizasyonlar ise BM'nin kurulmasıyla beraber hızla yükselen ve insan haklarını bölgesel düzeyde savunan kuruluşlardır.¹⁰² Avrupa, Amerika ve Afrika'da önemli ölçüde gelişme gösteren bölgesel insan hakları savunuculuğu, her bölgede farklı insan hakları kuşaklarının öncelikle benimsenmesine neden olmuştur. Örneğin Amerika'da birinci ve üçüncü kuşak haklar ön plandayken, Avrupa'da medeni ve siyasi haklara ağırlık verilmekte; Afrika'da ise daha çok ekonomik ve sosyal haklara vurgu yapılmaktadır.

Nesilden Nesile İnsan Haklarının Gelişimi

Her geçen gün yeni kavramlarla içeriği değişerek zenginleşen insan hakları, tamamlanmış bir süreci ifade etmemektedir. Çünkü insan hakları sınırları belli, herkesçe benimsenen ve gelişimi tamamlanmış bir kavram değildir. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda devleti ahlaki ilkelerle sınırlandırarak devletin müdahale edemeyeceği bireysel özgürlük alanı yaratmayı amaç edinen insan hakları, meşruiyetini kaybeden ve haksız olan devletlerin gücünü sınırlandırmayı öncelikli hedefleri arasına almıştır. Bu nedenle insanların tarihi süreç içerisinde ilk elde ettikleri haklar "kişi haklarıdır" ve bu haklar insanların hürriyet alanını genişletmesinden doğmuştur.¹⁰³ Sonraki dönemlerde yükselişe geçen işçi sınıfı ve oy hakkının genişlemesi gibi yeni siyasi gelişmeler yalnızca devleti sınırlamanın yeterli olmayacağı düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur.

¹⁰⁰ Martin Dixon, *Textbook on International Law*, 6. Baskı, Oxford University Press, Hamisphere, 2007, s. 345

¹⁰¹ Paul Sieghart, *The International Law of Human Rights*, Clarendon Press, Oxford, 1983. s.16.

¹⁰² Baderin - SSenyonjo, a.g.e., s. 12.

¹⁰³ Gözlügül, a.g.e, s. 8.

Pozitif hak arayışıyla devletin etkinlik alanını genişletmeye yönelik taleplerin de insan hakları kapsamında değerlendirilmesi medeni ve siyasi haklar olarak bilinen klasik haklar ile ekonomik ve sosyal haklar ayırımına yol açmıştır.¹⁰⁴ Böylelikle insan hakları savunucuları insan hakları kavramını sınıflandırma gereği duymuşlardır. Klasik ve sosyal haklardan farklı olan bir başka hak grubu ise ilk kez Karel Varsak tarafından ortaya atılmıştır. Dayanışma hakları olarak bilinen ve üçüncü kuşakta yer alan bu haklar kendinden önceki hakları da destekler niteliktedir.¹⁰⁵ Modern dünyada gelişen teknolojinin insan hak ve onuruna muhtemel zararları karşısında pro-aktif tavır sergileyen insan hakları savunucuları insan hakları kavramına çağımızda yeni bir grubun eklenmesine katkı sağlayarak dördüncü kuşak hakların ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır.

İnsan hakları hukukunun gelişimi ve uluslararasılaşmasında insan hakları kavramının altyapısını oluşturan siyasi olaylar ve felsefi yaklaşımların yanı sıra dikkat çeken nokta, söz konusu hakların dinamik ve göreceli bir şekilde tedricen ortaya çıkmasıdır. Böylelikle insan hakları hukuku durağan değil tam tersine dinamik bir hukuk alanı olmuştur. İnsan hakları hukukunun maddi içeriğinin şekillenmesinde hayati rol oynayan insan hakları kavramının değişik kuşaklardan birine ait olmasıyla açıklanması da insan hakları hukukunun dinamik karakterini göstermektedir.¹⁰⁶ Bu nedenle insan hakları hukukunda farklı kuşak insan haklarından bahsetmek bir rutin haline gelmiştir.¹⁰⁷

Birbiriyle doğrudan bağlantılı olarak günümüze kadar kabul görmüş dört insan hakları kuşağı bulunmaktadır. Klasik haklar olarak da bilinen on yedinci ve on sekizinci yüzyılda gelişen haklar Fransız İhtilali ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisinden etkilenmişlerdir.¹⁰⁸ Kişisel özgürlük alanına devletin müdahale etmemesi şeklinde kendini gösteren ilk kuşak haklar negatif haklar olarak anılmaktadır.¹⁰⁹ Kişiyi devlet müdahalesinden korumayı amaç edinen ilk kuşak haklar Locke ve Rousseau gibi düşünürler tarafından desteklenen klasik anlamdaki medeni ve siyasi haklardır. Buna göre devlet bireysel özgürlük alanına müdahaleden kaçınarak, bir başka deyişle negatif tavır göstererek klasik hakların koruyucusu olacaktır.¹¹⁰ Buna ilaveten, negatif haklara sahip olmak için başkalarına kısıtlamalar koyulması gerektiği de unutulmamalıdır. Çünkü birey başkalarının hak tecavüzlerinden ve devlet müdahalesinden uzak olduğu sürece negatif haklar olarak bilinen klasik özgürlük alanını rahatça kullanabilir.¹¹¹ Yaşam hakkı, adil yargılama hakkı, köleliğin ve işkencenin yasaklanması birinci nesil insan hakları arasında yer almaktadır.¹¹² Ayrıca düşünce ve ifade özgürlüğü, toplanma

¹⁰⁴ Coşkun, a.g.e, s. 590.

¹⁰⁵ İbrahim Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku, Afa Yayınları, İstanbul, 1993, s. 272.

¹⁰⁶ Aksar, a.g.e, s. 317.

¹⁰⁷ Karel Vasak, A 30-Year Struggle, The UNESCO Corrier, 1979, s. 29.

¹⁰⁸ Koyuncu, a.g.e. s. 331.

¹⁰⁹ Christian Tomuscat, Human Rights between Idealism and Realism, Oxford University Press, New York, 2008, s. 25.

¹¹⁰ Reichert, a.g.e, s. 3.

¹¹¹ Heywood, a.g.e, 366.

¹¹² Dixon, a.g.e, s. 345.

ve dernek kurma özgürlüğü, dilekçe hakkı, din ve vicdan özgürlüğü de ilk kuşak haklardır.¹¹³

Yirminci yüzyılda güçlenen sosyalist görüş ikinci kuşak insan haklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu noktadan sonra bireysel özgürlüklerin yanına sosyal refah da eklenmiştir. Diğer bir anlatımla ikinci kuşak haklar ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan müteşekkil bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁴ İkinci kuşak hakların ivme kazanmasında anayasacılık faaliyetlerinin etkisi olmuştur.¹¹⁵ Fakat bu hakların ortaya çıkışında asıl itici güç işçi sınıfının yükselişidir.¹¹⁶ On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda bireysel özgürlük alanında önemli kazanımlar elde eden insanlık, işçi sınıfının ortaya çıkışıyla ekonomik ve sosyal haklarını da koruma gayreti göstermiştir. Bir bakıma sosyal sorunların çözümüne köktenci bir yaklaşımı çağrıştıran ikinci kuşak haklar ilk kuşak hakların aksine, hakların korunması için devlet müdahalesini gerekli görmektedir. İşçi sınıfının sermaye karşısında ezilmesinin önlenmesine, sosyal güvenlik ve çalışma hakkının korunmasına duyulan ihtiyaç ikinci kuşak hakların korunmasında devleti faal bir aktör haline getirmiştir. Böylelikle sosyal haklar klasik hakların tamamlayıcısı olmuş ve insan hakları toplum tabanında daha tanınır hale gelmiştir.¹¹⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan üçüncü kuşak haklar yeni sorun alanları ve bu sorunları aşmaya dönük talepler çerçevesinde oluşmuştur.¹¹⁸ Özellikle gelişmekte olan devletler tarafından desteklenen üçüncü kuşak hakları birinci ve ikinci kuşak haklardan ayıran en bariz özellik, bireyler yerine grup ya da kolektif haklara odaklanmasıdır. Bu nedenle üçüncü kuşak haklar dayanışma hakları şeklinde anılmaktadır.¹¹⁹ Bu haklardan bazıları çevre hakkı, barış hakkı, kalkınma hakkı ve self determinasyon hakkı olarak bilinmektedir.¹²⁰ Ekolojik dengenin insan eliyle bozulması, insanların barış ve huzur içinde yaşama talebi, doğayı ve insan hayatını tehdit eden kimyasalların doğaya karışması üçüncü kuşak insan haklarının temel ilgi alanları arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla üçüncü kuşak haklar tüm insanlığın dayanışmasını gerektirmektedir.¹²¹

Yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkan dördüncü kuşak hakların yükselişe geçmesinde daha çok teknolojik gelişmeler etkili olmuştur. Teknolojinin kötüye kullanımı sonucun insanoğlunun en temel haklarının ve saygınlığının tehdit altında olduğu durumlarda insan haklarını korumayı amaçlayan yeni kuşak haklar henüz gelişme aşamasındadır. Teknolojinin ne ölçüde gelişeceği ve üst düzey teknolojinin art niyetli

¹¹³ Oktay Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", (der.) Korkut Tankuter, İnsan Hakları, 2000, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 22.

¹¹⁴ Aksar, a.g.e, s. 318.

¹¹⁵ Tomuscat, a.g.e, s. 28.

¹¹⁶ Koyuncu, "a.g.e, s. 331.

¹¹⁷ Bülent Tanör, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 74-79.

¹¹⁸ Koyuncu, a.g.e, s.331.

¹¹⁹ Tomuscat, a.g.e, s. 54.

¹²⁰ David Harris, Cases and Materials on International Law, Sweet & Maxwell, London, 2010, s. 536.

¹²¹ İbrahim Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 530.

kullanımının insanları ne denli etkileyeceği henüz tam olarak bilinmemekle beraber, insan haklarının teknoloji eliyle ihlal edilmesine karşı savunmacı refleks şimdiden gelişmiştir. Bilimin ve teknolojik gelişmelerin kötüye kullanılması olasılığına karşı insan onurunu korumayı hedefleyen bu gruptaki haklara, genlerin yapısıyla oynamayı mümkün kılan teknolojik gelişmeler sayesinde insan kopyalama tehdidinin ortaya çıkması örnek gösterilebilir. Ayrıca nesil ıslahı gerçekleştirilerek insanları ayıklamayı hedefleyen uygulamalar sayesinde insan bedeni ve onun parçalarından ekonomik kazanç sağlamayı yasaklayan Avrupa Birliği Anayasa Antlaşması¹²² ve insanların eşesiz üremesini yasaklayan Avrupa Konseyi Belgeleri örnek gösterilebilir.¹²³

İnsan haklarının günümüze kadar geçirmiş olduğu dönüşüm ve genişlemeyi yansıtan farklı kuşak insan hakları bu hakların tarihsel derinliğine en iyi örnektir. Burada unutulmaması gereken hayati nokta, farklı kuşak insan haklarının ortaya çıkışının insan haklarının gelişimine kümülatif bir katkı yaptığıdır. Çünkü her yeni kuşak hak, kendinden önceki hakları yok saymak veya değiştirmek yerine onları tamamlayıcı ve daha ileriye taşıyıcı niteliktedir. Toplumsal gelişmeyle birlikte insanların yeni haklar edinmeleri her dönemde farklı insan haklarını ortaya çıkararak insan hakları sayısının belirsiz olmasına neden olmuştur.

SONUÇ

İnsan haklarına temel teşkil eden doğal haklar, tüm insanların mutlak, devredilmez, vazgeçilmez ve varlığı toplum öncesine dayanan haklara sahip olduğu düşüncesine dayanmaktadır.¹²⁴ Bu ise, insanlar arasındaki farklılıklar ne olursa olsun bütün insanların ahlaki değerinin eşit olduğunu savunan ahlaki eşitlik prensibinin insan hakları düşüncesinin öncüllerinden biri olmasını sağlamıştır.¹²⁵ Bir başka deyişle insan hakları, herkes için uygulanabildiği takdirde insana yaraşır veya asgari ölçüde iyi bir insani yaşam sürme fırsatı yaratacak normatif ilişkilerdir.¹²⁶ İnsan hak ve özgürlüklerine kaynaklık eden düşünsel zenginlik bu hakların hayata geçmesi için yeterli olmamıştır. Temel hak ve özgürlüklerin kabulü için gereksinim duyulan politik güç, siyasi liberalizmin yükselişe geçişini ve insan haklarının iktidarlaşma sürecini kolaylaştırmıştır.¹²⁷ Böylece Batı'nın düşünsel üstünlüğü dünya medeniyetlerini manipüle ederek yapı sökülümüne uğratmış ve Batılılaşma sürecini başlatmıştır. Bu

¹²² II. Bölüm, 63. Md. 2. Fıkranın b, c, ve d bendi http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_establishing_a_constitution_for_europe/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf (17.2.2015).

¹²³ Uluslararası Koruma Mekanizmalarının Gelişimi <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-koruma-mekanizmalarinin-gelisimi.tr.mfa>, (17.2.2015).

¹²⁴ Coşkun, a.g.e, s. 591.

¹²⁵ Norman P. Barry, Modern Siyaset Teorisi, (çev.) M. Erdoğan ve Y. Şahin, Liberte Yayınevi, Ankara, 2003, s. 262.

¹²⁶ Allen Buchanan, "Equality and Human Rights", Politics, Philosophy and Economics, C.4, S.1, (2005), s. 71.

¹²⁷ Donnelly, Teoride ve Uygulamada..., s. 79.

yüzden söz konusu sürecin hayata geçmesi için farklı uygarlıkların köklü gelenek ve kültür yapılarıyla çatışma içine girmesi kaçınılmaz olmuştur.

İnsan hakları kavramının siyasi ya da ideolojik kullanımı insanoğlunun hak arama mücadelesini anlamsızlaştırarak içini boşaltmaya neden olabilmektedir. Bundan kaçınmak için insan haklarının öznesini belirledikten sonra söz konusu hakları incelemek ve bu hakları korumak için geliştirilen unsurlara odaklanmak gerekmiştir.¹²⁸ Batı medeniyetinde insan hakları, kapsamı belirsiz genel ilkeler bütünü değil; maddi ve manevi boyutlarıyla tam olarak bireye tanınmış haklardır.¹²⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası insan hakları hukukunun gelişimi bireylerin insan hakları bağlamında uluslararası düzeyde hak sahibi olmalarını sağlayarak uluslararası hukuk kişiliklerini tescillemiştir.¹³⁰

Batı toplumunda insan haklarının gelişimi bireyi yücelttiğinden Batı dışındaki toplumlarda bireye atfedilen toplumsal ödevler Batı'da insan hakları için gerekli görülmemiştir. Bazı kültürlerde birey haklarının topluma karşı sorumlulukla kazanılması bireyin toplum dışında var olabileceği gerçeğini görmezden gelmiştir. Batı uygarlığı, toplumun genel düşüncelerine ve baskı unsurlarına karşı bireyi koruma altına aldığından insan hakları bireyi kolektif baskıdan ve korkudan emin kılmıştır. Ayrıca Batı medeniyeti haricindeki toplumlarda yaygın olan bireyin topluma karşı bir ödevi olduğu kanaatine rağmen, toplumun bireye karşı öne sürebileceği herhangi bir insan hakkı bulunmamaktadır.¹³¹ Bu görüş ise Batı dışındaki dünyada insan haklarının sadece bireyin hakkı olduğunun görmezden gelindiğini göstermektedir. Çünkü insan hakları genellikle topluma veya toplum adına hareket eden siyasi otoriteye karşı ileri sürüldüğünden bireyin toplumsal aidiyeti insan haklarını kolektif bir hakka dönüştürmemektedir.¹³² Bireyin haklarının toplumsal haklardan önce geldiği savı bireyin toplumdan önce var olduğu gerçeğiyle desteklenmektedir. Dolayısıyla birey haklarını yansıtan doğal hukuk anlayışı da siyasal sistemden önce var olmuştur. Böylece toplum ve toplum içindeki grupların yapı taşı olan bireye atfedilen ahlaki değer ve topluma karşı bireyin önceliği Batı toplumlarının ana karakteri olmuştur.

İnsan haklarının varlığı insana özgü bazı özellikler yahut değerlerin başka özellik ve değerler karşısından önceliğe sahip olduğunu göstermektedir.¹³³ Bir başka deyişle insan hakları diğer bütün haklardan üstün bir niteliğe sahiptir ve en üstün ahlaki talepleri ifade etmektedir.¹³⁴ Bu nedenle herkesin insan olmak sıfatıyla sahip olduğu genel bir ahlaki hak olarak insan hakkı, bireyin hak ettiği ve haklı gerekçeleri bulunan

¹²⁸ İbrahim Kaboğlu, "İnsan Hakları ve Afrika'da Korunması Üzerine", Bahri Savcı'ya Armağan'dan Ayrı Basım, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını, Ankara; 1988, ss. 282-283.

¹²⁹ Hatemi, a.g.e, s. 29.

¹³⁰ Aksar, a.g.e, ss. 313-314.

¹³¹ Donnelly, Teoride ve Uygulamada..., s. 31.

¹³² Mustafa Erdoğan, "İnsan Haklarına Kavramsal Yaklaşım" Liberal Düşünce, Cilt 3, Sayı 12, 1998, s. 11.

¹³³ Michael Freedon, Rights, Open University Press, Buckingham, 1991, ss. 6-7.

¹³⁴ Mustafa Erdoğan, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s. 119.

üstün öncelikli bir haktır.¹³⁵ Fakat bu hakların uygulamada başarılı olması bahsi geçen hakların büyük ölçüde hukuki haklara dönüşmelerine bağlıdır.¹³⁶ Bu yüzden insan hakları zaman içinde sadece ulusal hukukun değil aynı zamanda uluslararası hukukun da bir parçası haline gelmiştir. İnsan haklarının uluslararası hukuk kapsamına girmesi insan haklarını tanımlama çabasında artışa neden olduğu gibi uluslararası hukukun konu ve kapsamını da genişletmiştir. Hatta denilebilir ki; insan hakları, uluslararası hukuk tarafından gerçek kişilerin haklarının düzenlendiği sınırlı konuların başında gelmektedir.¹³⁷ Böylece uluslararası hukuk devletlerarası ilişkileri düzenleyici rolünün ötesinde bireylere de uluslararası arenada yer vermiştir.

KAYNAKÇA

- ACER, Yücel ve KAYA, İbrahim, Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı, Usak Yayınları, Ankara, 2010.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali vd., Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- AKABAY, Muvaffak, Umumi Amme Hukuku, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958.
- AKAL, Cemal Bali, Sivil Toplumun Tanrısı, Afa Yayınları, İstanbul, 1990.
- AKBULUT, İlhan, “İnsan Hakları”, Yargıtay Dergisi, 2002, s. 461, <http://www.yargitay.gov.tr/belgeler/site/dergi/yrgdergi/Temmuz2002/Temmuz2002/assets/basic-html/page205.html> (5.2.2015).
- AKSAR, Yusuf, Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2013.
- ATAÖV, Türkkaya, Genel Olarak Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları, Türklere İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Türk Kültüründe Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- ATATÜRE, Süha, “Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkilerde İnsan Hakları Kavramı”, Akademik Araştırmalar Dergisi, 2009, S.42, ss. 15-39.
- ATLANTIC CHARTER OF 1941, <http://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantiC.asp> (18.3.2015).

¹³⁵ Orend, a.g.e, s. 34.

¹³⁶ Andrew Fagan, “Human Rights”, The Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>, (19.1.2015)

¹³⁷ Yücel Acer - İbrahim Kaya, Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı, Usak Yayınları, Ankara, 2010, s. 185.

- BADERIN, Mashood ve SSENIONJO, Manisuli, “Development of International Human Rights Law Before and After the UDHR”, International Human Rights Law: Six Decades After the UDHR and Beyond, (der.) Mashood Baderin ve Manisuli SSenyonjo ,Asgate Puplicing Group, Surrey, 2010.
- BARNES, Harry E., An Intellectual and Cultural History of the Western World, Dover Publication, New York, 1965.
- BARRY, Norman P., Modern Siyaset Teorisi, (çev.) M. Erdoğan ve Y. Şahin, Liberte Yayınevi, Ankara, 2003.
- BAY, Christian, “Self-Respect as a Human Right: Thoughts on Dialectics of Wants and Needs in the Struggle for Human Community”, Human Rights Quarterly, C.4, S.1, (1982), ss. 53-75.
- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ANTLAŞMASI,
<http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/35501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>, (17.3.2015).
- BOZKURT, Enver vd., Devletler Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009.
- BOZKURT, Enver, İnsan Hakları Temel Metinler, 1. Baskı, Asil Yayıncılık, Ankara, 2011.
- BUCHANAN, Allen, “Equality and Human Rights”, Politics, Philosophy and Economics, C.4, S.1, (2005), ss. 69-90.
- BUERGENTHAL, Thomas, “The Evolving International Human Right System”, The American Journal of International Law, C. 100, S. 4, (2006), ss. 783-807.
- CASSESE, Antonio, International Law, Oxford University Press, New York, 2005.
- COŞKUN, Vahap, “İnsan Hakları Kapsamı Üzerine Tartışmalar ve Liberal Perspektif”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Ergun Önen’e Armağan, 2003.
- ÇEÇEN, Anıl, İnsan Hakları, Gündoğan Yayınları, 1995.
- DAĞI, İhsan ve POLAT, Necati, Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1993.
- DIXON, Martin, Textbook on International Law, 6. Baskı, Oxford University Press, Hamisphere, 2007.

- DONNELLY, Jack, Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, (çev.) Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.
- DONNELLY, Jack, Universal Human Rights in Theory and Practice, Cornell University Press, New York, 2003.
- DOYLE, Michael W. ve GARDNER Anne Marie, “Introduction: Human Rights and International Order”, The Globalization of Human Rights, (der.) Jean Marc Coicaud vd., United Nations University Press, Tokyo, 2003.
- ERDOĞAN, Mustafa, “İnsan Haklarına Kavramsal Yaklaşım” Liberal Düşünce, C. 3, S. 12, (1998), ss. 7-16.
- ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.
- ERDOĞAN, Mustafa, İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, 2. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2011.
- FAGAN, Andrew, “Human Rights”, The Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/hum-rts/>, (19.1.2015).
- FARER, Tom “The United Nations and Human Rights: More than a Whimper Less than a Roar”, Human Rights Quarterly, C.9, S.4, (1987), ss. 550-586.
- FRANSIZ İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BİLDİRİSİ, <http://www.dusuncetarihi.com/makale/insan-ve-yurttas-haklari-bildirisi-1789> (19.1.2015).
- FREEDEN, Michael, Rights, Open University Press, Buckingham, 1991.
- FREEMAN, Michael, İnsan Hakları Disiplinlerarası Bir Yaklaşım, (çev.), Erkan Koca ve Asena Topçubaşı, Birleşik Yayınları, 2008.
- GEMALMAZ, Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, 6. Baskı, Legal Yayınevi, İstanbul, 2007.
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz ve GÖZÜBÜYÜK Şeref, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, Turhan Kitabevi, 2002.
- GÖZLÜGÖL, Said V., Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuza Etkisi, Yetkin Yayınları, Ankara, 1999.

- GREEN, Reginald H., “Basic Human Rights/Needs: Some Problems of Categorical Translation and Unification”, *Review of the International Commission of Jurists*, C:27, (1981), ss. 53-58.
- HAAS, Michael, *International Human Rights: A Comprehensive Introduction*, Routledge, New York, 2008.
- HARRIS, David, *Cases and Materials on International Law*, Sweet & Maxwell, London, 2010.
- HATEMİ, Hüseyin, *İslam’da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramı, İnsan Hakları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği Yayınları, İstanbul, 1995.*
- HENDERSON, Conway H., *Understanding International Law*, Wiley-Blackwell, West Sussex, 2010.
- HENKIN, Louis, “Age of Rights”, (der) Louis Henkin vd., *Human Rights*, Foundation Press, New York, 2009.
- HENKIN, Louis, *The Rights of Men Today*, Westview Press, Colorado, 1978.
- HER TÜRLÜ IRK AYRIMCILIĞININ ORTADAN KALDIRILMASINA İLİŞKİN SÖZLEŞME, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4750.html> , (27.2.2015).
- HEYWOOD, Andrew *Küresel Siyaset*, (çev.) Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Ankara, 2013.
- HEYWOOD, Andrew, *Political Ideologies*, Palgrave MacMillan, New York, 2004.
- HILLIER, Timothy, *Principles of Public International Law*, 2.Baskı, Cavendish Publishing, 1999.
- İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf> (16.2.2015).
- JAMES, Stephan A., *Universal Human Rights: Origins and Development*, LFB Scholarly Publishing, New York, 2007.
- JONES, Peter, *Rights*, St Martin’s Press, New York, 1994.
- KABOĞLU, İbrahim, “İnsan Hakları ve Afrika’da Korunması Üzerine”, *Bahri Savcı’ya Armağan’dan Ayrı Basım, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını, Ankara; 1988.*
- KABOĞLU, İbrahim, *Özgürlükler Hukuku*, Afa Yayınları, İstanbul, 1993.

- KABOĞLU, İbrahim, Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- KORKUSUZ, Refik, Uluslararası Belgelerde ve Türk Anayasa'sında Temel Hak ve Özgürlükler, Özrenk Matbaacılık, İstanbul, 1998.
- KOYUNCU, Çiğdem Aydın, "İnsan Hakları", (der.) Şaban Kardeş ve Ali Balcı, Uluslararası İlişkilere Giriş, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.
- LAUREN, Paul G., The Evolution of International Human Rights, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1998.
- MACINTYRE, Alasdair, After Virtue, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1981.
- MORSINK, Johannes, The Universal Declarations of Human Rights: Origins, Drafting and Intent, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1999.
- MURPHY, Sean D., Principles of International Law, Thomson/West, Washington, 2006.
- NUSSBAUM, Arthur, A Concise History of the Law of Nations, The Macmillan, New York, 1954.
- NUTTAL, John, Ahlak Üzerine Tartışmalar, (çev.) Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.
- OREND, Brian, Human Rights: Concept and Context, Broadview Press, Peterborough, 2002.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin, "Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları", Yeni Türkiye, S. 21, (1998), ss. 130-136.
- PAZARCI, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, 2. Kitap, 6. Baskı, Turhan Yayınevi, Ankara, 1999.
- REICHERT, Elisabeth, Understanding Human Rights An Exercise Book, Sage Publications, London, 2006.
- REİSOĞLU, Safa, Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları, Beta Yayın, İstanbul, 2001.
- ROBERTSON, A. H. ve MERRILLS, J. G., Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights, Manchester University Press, Manchester, 1996.
- ROSHWALD, Mordecai, "The Concept of Human Rights", Philosophy and Phenomenological Research, C.19, S.3, (1959), ss. 354-379.

- SAVCI, Bahri, İnsan Hakları, 'Kanunilik Yolu ile Korunması', Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953.
- SHESTACK, Jerome J., "İnsan Haklarının Felsefi Temelleri", (çev.) A. Çoban ve B. Canatan, Liberal Düşünce, C. 11, S.43, (2006), ss. 87-119.
- SIEGHART, Paul, The International Law of Human Rights, Clarendon Press, Oxford, 1983.
- TANÖR, Bülent, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.
- TEZCAN, Durmuş vd., İnsan Hakları El Kitabı, 3.Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2010.
- TOMUSCAT, Christian, Human Rights between Idealism and Realism, Oxford University Press, New York, 2008.
- TREATY ESTABLISHING A CONSTITUTION FOR EUROPE, http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_establishing_a_constitution_for_europe/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf, (17.2.2015).
- ULUSLARARASI KORUMA MEKANİZMALARININ GELİŞİMİ <http://www.mfa.gov.tr/uluslararasi-koruma-mekanizmalarinin-gelisimi.tr.mfa>, (17.2.2015).
- USLU, Cennet, Doğal Hukuk ve Doğal Haklar: İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Liberte Yayınevi, Ankara, 2009.
- UYGUN, Oktay, "İnsan Hakları Kuramı", (der.) Korkut Tankuter, İnsan Hakları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÜNAL, Şeref, "İnsan Haklarının Tarihi Felsefi ve Hukuki Temelleri", Ankara Barosu Dergisi, 1994/1, ss. 41-74.
- ÜNAL, Şeref, Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.
- VASAK, Karel, A 30-Year Struggle, The UNESCO Corier, 1979.
- WIESEL, Elie, "A Tribute to Human Rights", (der.) Yael Danieli vd., The Universal Declaration of Human Rights: Fifty Years and Beyond, Baywood Publishing, New York, 1999.
- ZIPPELIUS, Reinhold, Das Wesen des Rechts: Eine Einführung in die Rechtsphilosophie, Beck Verlag, München, 1965.

